INNOVATIONS IN TECHNOLOGY AND SCIENCE EDUCATION
ISSN 2181-371X
https://sr-journals.org/index.php/ITSE

RAQAMLI PLATFORMALAR ORQALI BOLALAR HUQUQLARINI HIMOYA QILISH: MILLIY VA XALQARO HUQUQIY YONDASHUVLAR

Abdumo‘minova Salomat Otabekovna
O‘zbekiston Milliy universiteti
Yurisprudensiya yo‘nalishi talabasi
el.pochta: salomatabdumuminova@gmail.com
Tel: (93) 344-45-00

Annotatsiya. Mazkur maqolada raqamli platformalar sharoitida bolalar huquqlarini himoya qilish masalasi milliy va xalqaro huquqiy yondashuvlar asosida tahlil qilinadi. Tadqiqotda bolalar huquqlarini ta’minlashning normativ-huquqiy asoslari, jumladan, xalqaro konvensiyalar va O‘zbekiston Respublikasi qonunchiligi ko‘rib chiqiladi. Raqamli muhitda yuzaga kelayotgan asosiy xavflar, xususan, kiberzo‘ravonlik, shaxsiy ma’lumotlar xavfsizligi va zararli kontent ta’siri yoritiladi. Xalqaro tajriba va milliy amaliyot qiyosiy tahlil qilinib, samarali himoya mexanizmlari taklif etiladi.
Kalit so‘zlar: raqamli platformalar, bolalar huquqlari, kiberxavfsizlik, xalqaro huquq, milliy qonunchilik, shaxsiy ma’lumotlar

Аннотация. В статье анализируется защита прав детей в условиях цифровых платформ на основе национальных и международных правовых подходов. Рассматриваются нормативно-правовые основы обеспечения прав детей, включая международные конвенции и законодательство Республики Узбекистан. Освещаются основные угрозы цифровой среды, такие как кибербуллинг, защита персональных данных и вредный контент. Проводится сравнительный анализ международного опыта и национальной практики с предложением эффективных механизмов защиты.
Ключевые слова: цифровые платформы, права детей, кибербезопасность, международное право, национальное законодательство, персональные данные

Annotation. This article examines the protection of children's rights in digital platforms based on national and international legal approaches. It analyzes legal frameworks, including international conventions and the legislation of Uzbekistan, and highlights key risks such as cyberbullying, personal data protection, and harmful content. A comparative analysis of international and national practices is conducted, and effective protection mechanisms are proposed.
Keywords: digital platforms, children's rights, cybersecurity, international law, national legislation, personal data

Kirish. Raqamli texnologiyalar rivoji natijasida bolalarning kundalik faoliyati tobora ko‘proq onlayn makon bilan bog‘lanmoqda. Internet, ijtimoiy tarmoqlar va mobil ilovalar bolalarga axborot olish, muloqot qilish va o‘zini namoyon etish imkonini bermoqda. Shu jarayon bolalar huquq va manfaatlarini himoya qilish masalasini yangi bosqichga olib chiqdi. Raqamli platformalar orqali axborot tarqalishi, foydalanuvchi ma’lumotlarining yig‘ilishi va algoritmik tizimlar bolalar xavfsizligiga sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda.Bolalar huquqlarini ta’minlashga oid xalqaro huquqiy asoslar ichida BMT tomonidan qabul qilingan “Bola huquqlari to‘g‘risidagi konvensiya” muhim o‘rin tutadi[1].

[1] [1] Birlashgan Millatlar Tashkiloti. *Bola huquqlari to‘g‘risidagi konvensiya*. 1989.

Unda bolalarning axborotdan foydalanish, shaxsiy hayot daxlsizligi va zararli ta'sirlardan himoyalanish huquqlari belgilangan. Keyinchalik BMTning Bola huquqlari qo'mitasi tomonidan ishlab chiqilgan "Bolalar huquqlari va raqamli muhitga oid 25-sonli umumiy izoh" hujjatida ushbu masalalar raqamli muhit sharoitida yanada aniqlashtirilgan[2].

Raqamli platformalarning bolalar hayotiga ta'siri ilmiy adabiyotlarda ham keng o'rganilgan. Soniya Livingston "Bolalar va internet: katta umidlar va murakkab haqiqatlar" asarida bolalar uchun internet imkoniyatlari va xavflari o'rtasidagi bog'liqlikni tahlil qiladi[3]. Danah Boyd esa "Bu murakkab: tarmoqqa ulangan o'smirlarning ijtimoiy hayoti" kitobida o'smirlarning raqamli makondagi xulq-atvori va ijtimoiy munosabatlarini empirik asosda yoritadi[4]. Ushbu yondashuvlar bolalar uchun xavfsiz raqamli muhit yaratishda huquqiy va ijtimoiy mexanizmlarni uyg'unlashtirish zarurligini ko'rsatadi.

Milliy darajada bolalar huquqlarini himoya qilishga qaratilgan normativ-huquqiy asoslar shakllangan. Ularda bolalarning axborot xavfsizligi, shaxsiy ma'lumotlarini himoya qilish va zararli axborotdan asrashga doir normalar aks etgan. Raqamli platformalar kengayib borayotgan sharoitda ushbu normalarni amaliyotga moslashtirish zarurati ortmoqda. Raqamli muhitda kiberzo'ravonlik, shaxsiy ma'lumotlarning noqonuniy tarqalishi va zararli kontent kabi holatlar uchramoqda. Bu muammolarni hal etish huquqiy choralar bilan bir qatorda texnologik va institutsional yechimlarni ham talab etadi. Xalqaro va milliy tajribalarni qiyosiy o'rganish orqali samarali yondashuvlarni aniqlash mazkur tadqiqotning asosiy yo'nalishlaridan biridir.

Adabiyotlar tahlili

Raqamli platformalar orqali bolalar huquqlarini himoya qilish masalasi ilmiy adabiyotlarda turli yondashuvlar asosida yoritilgan. Dastlabki nazariy asoslar Birlashgan Millatlar Tashkilotining "Bola huquqlari to'g'risidagi konvensiya"si sharhlari orqali shakllangan bo'lib, unda bolaning manfaatlari ustuvorligi, axborotga kirish va shaxsiy hayot daxlsizligi asosiy tamoyillar sifatida qaraladi. Keyinchalik BMTning Bola huquqlari qo'mitasi tomonidan ishlab chiqilgan "Bolalar huquqlari va raqamli muhitga oid 25-sonli umumiy izoh" hujjati raqamli makonda bolalar huquqlarini ta'minlash mezonlarini aniqroq belgilab berdi.

Raqamli muhitning bolalar hayotiga ta'siri Soniya Livingstonning "Bolalar va internet: katta umidlar va murakkab haqiqatlar" asarida keng tahlil qilingan. Muallif internet bolalar uchun imkoniyatlar bilan bir qatorda xavflarni ham yuzaga keltirishini ko'rsatadi. Danah Boydning "Bu murakkab: tarmoqqa ulangan o'smirlarning ijtimoiy hayoti" kitobida esa o'smirlarning raqamli makondagi ijtimoiy xulqi va shaxsiylik chegaralarining o'zgarishi empirik asosda yoritiladi.

Axborot xavfsizligi bilan bog'liq tadqiqotlarda, xususan Birlashgan Millatlar Tashkilotining Bolalar jamg'armasi tomonidan tayyorlangan "Bolalar raqamli dunyoda" hisobotida bolalarning internetdan foydalanishi bilan birga xavflar ham ortib borayotgani qayd etiladi. Kiberzo'ravonlik, zararli kontent va shaxsiy ma'lumotlarning tarqalishi asosiy tahdidlar sifatida ko'rsatiladi.

Yevropa hududida olib borilgan ilmiy ishlarda "Shaxsga doir ma'lumotlarni himoya qilish reglamenti" asosida bolalar ma'lumotlarini himoya qilishga alohida e'tibor qaratilgan. Ushbu yondashuv platformalar faoliyatida shaffoflik va javobgarlikni kuchaytirishga qaratilgan. Kiberzo'ravonlik va media savodxonlikka oid tadqiqotlarda bolalarning ruhiy holatiga salbiy ta'sir ko'rsatuvchi omillar tahlil qilinadi hamda ularni bartaraf etishda profilaktik va ta'limiy choralar muhim ekani ta'kidlanadi. Milliy adabiyotlarda esa bolalar huquqlarini himoya qilish masalasi davlat siyosati, ta'lim tizimi va oila institutining roli bilan bog'liq holda o'rganiladi. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, bolalar huquqlarini raqamli platformalarda himoya qilish huquqiy, ijtimoiy va texnologik omillar uyg'unligini talab etadi.

Natijalar va muhokamalar

[2] Birlashgan Millatlar Tashkilotining Bola huquqlari qo'mitasi. *Bolalar huquqlari va raqamli muhitga oid 25-sonli umumiy izoh*. 2021. Manba: https://www.ohchr.org/en/documents/general-comments-and-recommendations/general-comment-no-25-2021

[3] Soniya Livingston. *Bolalar va internet: katta umidlar va murakkab haqiqatlar*. Kembrij: Politi nashriyoti, 2009.

[4] Danah Boyd. *Bu murakkab: tarmoqqa ulangan o'smirlarning ijtimoiy hayoti*. Nyu-Heyven: Yel universiteti nashriyoti, 2014.

Tadqiqot natijalari raqamli platformalar orqali bolalar huquqlarini himoya qilish murakkab va ko‘p qatlamli tizim ekanini ko‘rsatdi. Xalqaro hujjatlar, ilmiy adabiyotlar va amaliy tajribalar asosida bir nechta muhim yo‘nalishlar aniqlandi.

Birinchidan, bolalar huquqlarini himoya qilishda xalqaro-huquqiy asoslar shakllangan. Birlashgan Millatlar Tashkilotining “Bola huquqlari to‘g‘risidagi konvensiya”si hamda Bola huquqlari qo‘mitasining “Bolalar huquqlari va raqamli muhitga oid 25-sonli umumiy izoh” hujjati raqamli muhit uchun asosiy mezon sifatida xizmat qiladi. Ushbu hujjatlar bolalarning xavfsiz muhitda bo‘lishi va zararli axborotdan himoyalanishini ta’minlashga qaratilgan.

Ikkinchidan, raqamli platformalarning bolalar hayotiga ta’siri ikki tomonlama xarakterga ega. Soniya Livingston “Bolalar va internet: katta umidlar va murakkab haqiqatlar” asarida internet imkoniyatlar bilan birga xavflarni ham keltirib chiqarishini ko‘rsatadi. Tadqiqot natijalari bolalarning kiberzo‘ravonlik, zararli kontent va ma’lumotlar xavfsizligi bilan bog‘liq muammolarga duch kelayotganini tasdiqladi.

Uchinchidan, Danah Boydning “Bu murakkab: tarmoqqa ulangan o‘smirlarning ijtimoiy hayoti” asarida qayd etilganidek, o‘smirlar raqamli makonda faol ijtimoiy subyekt sifatida shakllanadi. Bu esa ularning huquqiy himoyasiga yangicha yondashuvni talab qiladi.

To‘rtinchidan, shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish masalasi muhim yo‘nalish sifatida ajralib chiqdi. “Shaxsga doir ma’lumotlarni himoya qilish reglamenti” asosida olib borilgan tahlillar bolalar ma’lumotlarini himoya qilishda qat’iy talablar mavjudligini ko‘rsatdi.

Beshinchidan, kiberzo‘ravonlik va zararli kontent muammosi dolzarbligicha qolmoqda. “Bolalar raqamli dunyoda” hisobotida qayd etilganidek, bunday holatlar bolalarning ruhiy va ijtimoiy rivojiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi.

Muhokama jarayonida huquqiy normalarning mavjudligi bilan bir qatorda ularning amaliy ijrosi muhim ahamiyatga ega ekani aniqlandi. Raqamli platformalarning javobgarligini oshirish, zararli kontentni cheklash va shikoyat mexanizmlarini joriy etish zarurati qayd etildi. Shuningdek, media savodxonlik muhim omil sifatida baholandi. Soniya Livingston tadqiqotlarida ta’kidlanganidek, bolalarni himoya qilish ularning o‘zini himoya qilish ko‘nikmalarini rivojlantirish bilan bog‘liq. Natijalar shuni ko‘rsatdiki, bolalar huquqlarini himoya qilish uch asosiy yo‘nalishda amalga oshiriladi: huquqiy tartibga solish, texnologik nazorat va ijtimoiy-ma’rifiy yondashuvlar.

Xulosa. Tadqiqot jarayonida raqamli platformalar sharoitida bolalar huquqlarini himoya qilish huquqiy, ijtimoiy va texnologik omillar kesishgan nuqtada shakllanishi aniqlandi. Raqamli muhit bolalar uchun imkoniyatlar bilan bir qatorda, ularning huquq va manfaatlariga tahdid soluvchi omillarni ham yuzaga keltirmoqda.

Tahlillar Birlashgan Millatlar Tashkilotining “Bola huquqlari to‘g‘risidagi konvensiya” hamda Bola huquqlari qo‘mitasining “Bolalar huquqlari va raqamli muhitga oid 25-sonli umumiy izoh” hujjatlari ushbu sohada asosiy mezon ekanini ko‘rsatdi. Ushbu hujjatlar bolalar huquqlarini raqamli muhitga mos tarzda talqin qilishga xizmat qiladi.

Ilmiy adabiyotlar, xususan Soniya Livingstonning “Bolalar va internet: katta umidlar va murakkab haqiqatlar” hamda Danah Boydning “Bu murakkab: tarmoqqa ulangan o‘smirlarning ijtimoiy hayoti” asarlari bolalarning raqamli muhitdagi faolligi murakkab ijtimoiy jarayon ekanini tasdiqlaydi. Bolalar faol ishtirokchi sifatida namoyon bo‘lib, bu holat huquqiy yondashuvlarda ularning manfaatlari va fikrini hisobga olish zarurligini ko‘rsatadi.

Tadqiqot natijalari kiberzo‘ravonlik, zararli kontent, shaxsiy ma’lumotlarning noqonuniy tarqalishi kabi muammolar dolzarb ekanini ko‘rsatdi. “Bolalar raqamli dunyoda” hisobotida qayd etilgan tahdidlar ham ushbu holatni tasdiqlaydi. Huquqiy tahlillar Yevropa Ittifoqining “Shaxsga doir ma’lumotlarni himoya qilish reglamenti” kabi yondashuvlar samarali model ekanini ko‘rsatdi. Shu asosda quyidagi yo‘nalishlar muhim deb topildi:

1. Huquqiy bazani raqamli muhitga moslashtirish;
2. Platformalar faoliyati ustidan nazoratni kuchaytirish;
3. Shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish mexanizmlarini takomillashtirish;

4. Media savodxonlikni rivojlantirish;
5. Davlat, oila va ta'lim institutlari hamkorligini kuchaytirish;
6. Xalqaro tajribani milliy amaliyotga joriy etish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi normativ-huquqiy hujjatlari

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi (2023 yil tahriri). Manba: https://lex.uz
2. O'zbekiston Respublikasi "Bola huquqlarining kafolatlari to'g'risida"gi Qonun. 2008. Manba: https://lex.uz
3. O'zbekiston Respublikasi "Shaxsga doir ma'lumotlar to'g'risida"gi Qonun. 2019. Manba: https://lex.uz
4. O'zbekiston Respublikasi "Axborotlashtirish to'g'risida"gi Qonun. Manba: https://lex.uz

2. Xalqaro huquqiy hujjatlar

5. Birlashgan Millatlar Tashkiloti. *Bola huquqlari to'g'risidagi konvensiya*. 1989. Manba: https://www.unicef.org/child-rights-convention
6. Birlashgan Millatlar Tashkilotining Bola huquqlari qo'mitasi. *Bolalar huquqlari va raqamli muhitga oid 25-sonli umumiy izoh*. 2021. Manba: https://www.ohchr.org/en/documents/general-comments-and-recommendations/general-comment-no-25-2021

3. Huquqiy va mintaqaviy hujjatlar

7. Yevropa Ittifoqi. *Shaxsga doir ma'lumotlarni himoya qilish reglamenti*. 2016. Manba: https://eur-lex.europa.eu

4. Xalqaro tashkilotlar hisobotlari

8. Birlashgan Millatlar Tashkilotining Bolalar jamg'armasi. *Bolalar raqamli dunyoda*. 2017. Manba: https://www.unicef.org/reports/state-of-worlds-children-2017
9. Birlashgan Millatlar Tashkilotining Ta'lim, fan va madaniyat tashkiloti. *Bolalar va raqamli texnologiyalar bo'yicha global hisobot*. 2019. Manba: https://unesdoc.unesco.org

5. Xorijiy ilmiy adabiyotlar

10. Soniya Livingston. Bolalar va internet: katta umidlar va murakkab haqiqatlar. Kembrij: Politi nashriyoti, 2009.
11. Danah Boyd. Bu murakkab: tarmoqqa ulangan o'smirlarning ijtimoiy hayoti. Nyu-York: Yel universiteti nashriyoti, 2014.
12. Nil Postman. Bolalikning yo'qolishi. Nyu-York: Vintaj kitoblar nashriyoti, 1982.
13. Larri D. Rozen. Texnologiya va inson xulqi: raqamli davr psixologiyasi. Nyu-York: Palgrave Makmillan, 2012.
14. Sherri Turkl. Yolg'iz birga: nega texnologiya bizni yaqinlashtirmaydi. Nyu-York: Asosiy kitoblar nashriyoti, 2011.
15. Entoni Giddens. Zamonaviylik va o'zlik: kech zamonaviy jamiyatda shaxs. Kembrij: Politi nashriyoti, 1991.
16. Manuel Kastels. Axborot asri: iqtisodiyot, jamiyat va madaniyat. Oksford: Blekvell nashriyoti, 1996.
17. Genri Jenkins. Konvergensiya madaniyati: eski va yangi media to'qnashuvi. Nyu-York: Nyu-York universiteti nashriyoti, 2006.

6. Ilmiy maqolalar va internet manbalari

14. Livingston S., Haddon L. *EU Kids Online: Yakuniy hisobot*. London, 2009. Manba: https://www.lse.ac.uk
15. UNICEF Tadqiqot markazi. *Raqamli davrda bolalar huquqlari*. 2018. Manba: https://www.unicef-irc.org